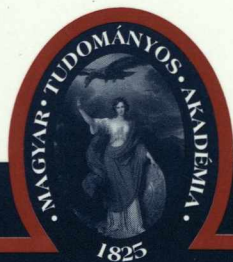

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KUTATÓINTÉZETEI

NÉPRAJZI KUTATÓINTÉZET

MTA NÉPRAJZI KUTATÓINTÉZET

Igazgató: Paládi-Kovács Attila
1014 Budapest Országház u. 30.

Telefon: 375-9011

Fax: 375-9764

Postai cím: 1250 Budapest Pf. 29

E-mail: etnologia@neprajz.mta.hu

Igazgató Tanács. Elnöke: Paládi-Kovács Attila

Kutatók száma: 29

a tudomány doktorainak és az MTA doktorainak száma: 3

a kandidátusok száma: 13

a PhD-fokozattal rendelkezők száma: 5

a 35 év alatti kutatók száma: 8

PERIODIKÁK:

Népi Kultúra – Népi Társadalom (évkönyv)

Néprajzi Tanulmányok (évente)

Magyar Etnológia (évente)

TUDOMÁNYOS RÉSZLEGEK:

Népköltészet Osztály, Néphit- és Népszokás Osztály, Társadalom-
néprajzi Osztály, Történeti Etnográfiai Osztály, Etnológiai Osztály

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Néprajzi Kutatóintézet

Írta

Flórián Márta

Paládi-Kovács Attila

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST • 2000

Szerkesztőbizottság

Beck Mihály, Bodnár György, Glatz Ferenc (elnök), Kónya Sándor (lektor),
Láng István, Pritz Pál, Szász Zoltán, Teplán István, Tolnai Márton,
Burucs Kornélia (titkár)

Szerkesztő

GLATZ FERENC

A szerkesztő munkatársa

Pritz Pál

Olvasószerkesztő

Pótó János

ISBN 963 508 235 5 ö

ISBN 963 508 259 2

Kiadja

a Magyar Tudományos Akadémia

Felelős kiadó: Burucs Kornélia

Kiadói szerkesztő: Kovács Éva

Nyomdai munkálatok: Akaprint Nyomdaipari Kft.

Felelős vezető: Freier László

Készült 1,76 (A/5) ív terjedelemben, 1500 példányban

Előzmények és az intézet alapítása

A magyar néprajz kutatásának már az 1800-as évek végén szervezett formában működtek intézményei – mint a Nemzeti Múzeum osztálya és a Magyar Néprajzi Társaság –, sőt folyóirataik is voltak (*Ethnographia*, *Néprajzi Értesítő*). A szintén a 19–20. század fordulóján alakuló vidéki múzeumok, a Nemzeti Múzeumon belül önállósodó Néprajzi Múzeum, majd a szegedi, a budapesti és a kolozsvári egyetemi tanszék egyre több lehetőséget adtak a hagyományos paraszti kultúra (és részben az Európán kívüli kultúrák) kutatására és a kutatók képzésére.

Közvetlen intézményi előzmény a Táj- és Népkutató Központ (1938), valamint a Néptudományi Intézet (1945–49), amely a magyarság és a kelet-európai népek néprajzával, néptörténetével foglalkozott. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen 1939-ben létrejött Magyarságtudományi Intézet hungarológiai kutatásai is a Magyar Őstörténeti és Néprajzi Tanszékhez kapcsolódtak. Az 1940-es években eredményesen működött Kolozsvárott az Erdélyi Tudományos Intézet, Pécsen a Dunántúli Tudományos Intézet és Szegeden az Alföldi Tudományos Intézet. A felsoroltak közül csak a pécsi intézet élte túl az 1949-ben végrehajtott kultúrpolitikai átrendeződést. Az intézetek feloszlásával a néprajzi kutatásnak egyetlen központi intézmény maradt, a Néprajzi Múzeum.

A politikai és a tudományos életben egyaránt tekintélyes Ortutay Gyula – aki 1949-ben vallás- és közoktatásügyi miniszter, a budapesti tanszék tanára és a Magyar Néprajzi Társaság elnöke volt – 1949-ben elősegítette a debreceni, 1951-ben pedig egy újabb budapesti tanszék felállítását, ahol akkortól kezdve Tárgyi Néprajzi és Folklor Tanszék is működött. Az MTA 1963-ban az Ortutay által vezetett Folklor Tanszéken hozta létre a tanszéki kutatócsoportot.

A kutatócsoport és a Néprajzi Múzeum által 1963-ban *Europa et Hungaria* címmel megrendezett nemzetközi néprajzi kongresszus változást hozott a néprajz hazai megítélésében. E kongresszus alkalmával először jöttek össze a kelet-európai országok néprajzkutatói, először találkozhattak nyugati kollégáikkal, és győződhetek meg a felvetett kutatási témák, célok helyességéről.

A Néprajzi Kutatócsoport 1967. január 1-jén jött létre. A vonatkozó elnöki utasítás értelmében „a magyar nép életmódjának, anyagi és szellemi kultúrájának feltárása, etnikai, történeti, társadalmi összefüggéseinek, parasztságunk mai gyors ütemű változásainak vizsgálata: továbbá egyetemes néprajzi kutatások folytatása a magyar népi kultúra európai összetevőinek megismerésére, a fejlődés törvényszerűségeinek összehasonlító s történeti módszerű felfedése és a magyar kutatásban való hasznosítása” volt a cél. Feladata lett az országban folyó néprajzi alapkutatások területi és tematikai összefogása; a néprajz és a folklór történeti és recens anyagának gyűjtése, rendszerezése, feldolgozása; a kutatási eredmények közzététele tematikus és lokális monográfiákban, folyóiratokban; a nemzetközi munkamegosztásban folyó kutatásokban való részvétel, a néprajztudomány nemzetközi szervezeteiben a szak hazai képviselőjének biztosítása.¹

Az alapító igazgató Ortutay Gyula volt (1963–78), őt Bodrogi Tibor követte (1979–86). 1986 óta Paládi-Kovács Attila vezeti az intézetet.

Ortutay Gyula az 1940-ben általa alapított *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* szerkesztését telepítette az intézetbe. Az első munkatársak közül Kovács Ágnes a *Magyar népmesekatalógus* szerkesztését folytatta, Diószegi Vilmos, a magyar néphit, illetve a szibériai népek sámánizmusának kutatója pedig az intézetben helyezte el a Sámán-archívumot. A népi hitvilág, népszokások és a ráolvasások kutatására aspiránsként csatlakozott Pócs Éva. Az első kutatókhoz tartozott még Istvánovits Márton, a paleokaukázusi mitológia és a grúz folklór kutatója, Manga János, a magyar–szlovák népszokások szakértője, K. Kovács László az állattartás, földművelés, közlekedés témakör művelője, valamint Vincze István, a hazai és a kelet-európai összehasonlító szőlő- és borkultúra szakembere.

Az önállósodás évében, 1967-ben fiatal kutatók egészítették ki az együttest: Kisbán Eszter, a táplálkozás, Kósa László, a néprajzi csoportok és a tudománytörténet, Jávorka Kata, a népi erkölcs, mentalitás és Hoppál Mihály, a hitvilág, népi gyógyászat kutatója, valamint Filep Antal, a népi építészet specialistája személyében. Szabadfalvi József és Paládi-Kovács Attila az 1967-ben létesített debreceni „filia” tagjaként lépett az önállósult Néprajzi Kutatócsoport kötelékébe.

1 Több mint két évtized után, 1991-ben kapta meg a kutatóhely az intézet elnevezést. Alaptevékenységét az MTA főtitkára 1992-ben (F-739) az alábbiak szerint hagyta jóvá: történeti és a jelen viszonyokat elemző tematikus alapkutatások a magyar nép anyagi kultúrájának, folklórjának és a társadalom szerkezetének témakörében, a magyarországi nemzetiségeket, valamint a közép- és kelet-európai népeket is érintve; etnológiai kutatások, a délkelet-ázsiai, óceániai és afrikai népek kultúrájának vizsgálata; a feladatkörrel kapcsolatos anyaggyűjtés és nyilvántartás; a kutatások eredményeinek publikálása, részben saját kiadói tevékenység révén; közreműködés az egyetemeken folyó oktatómunkában és a posztgraduális képzésben; tudományos kapcsolatok kiépítése és ápolása hazai és külföldi rokon intézményekkel.

Az intézet kutatói utánpótlását Ortutay 1968-ban felvett fiatalokkal kívánta biztosítani. Közöttük volt Nagy Ilona, a mondák, eredetmondák, Szemerkenyi Ágnes, a szólások, közmondások, Küllös Imola, a népköltészet lírai dalműfajainak és Tátrai Zsuzsa, a népszokások kutatója, valamint Sárkány Mihály, aki a magyar falusi társadalom 19–20. századi átalakulását és az osztály nélküli társadalmak gazdasági viszonyait kezdte kutatni. A balladakutató Kríza Ildikó belépésével kialakult azoknak a köre, akik mindmáig jelentősen befolyásolják az intézet tudományos arculatát.

Az intézet szervezete

A szervezeti felépítés a kitűzött alapfeladatokhoz igazodott. 1967-ben három tudományos osztály jött létre a *folklor*, a *társadalomnéprajz*, valamint az *anyagikultúra* kutatására. 1976-ban létrejött az Adattári Osztály is, amelynek Fénykép-, Hang- és Diatára mellett legjelentősebb gyűjteménye a Kézirattár. A szakarchívumok közül különösen fontos a *Magyar Néprajzi Atlasz* kérdőíveinek adatbázisa, a *Sámán-archívum*, a *Magyar népmonda-katalógus*, a *Népköltészeti szövegkataszter*, a *Néphit-topográfia*, a *Népi gyógyászati archívum*, a *Borászati- és a Proverbium-archívum*.

Az eredmények közzétételére 1967-ben indult a *Néprajzi Tanulmányok* című néprajzi kismonográfia-sorozat. 1968-ban jelent meg a ma 20. köteténél tartó *Népi kultúra – Népi társadalom* című évkönyv első száma. A külföld tájékoztatására az MTA által 1950-ben alapított *Acta Ethnographica* is az intézet gondozásába került. Az intézet vállalta az 1960-tól Berlinben megjelenő folyóirat, a *Demos* számára a magyarországi kiadványok ismertetését, a hazai anyag szerkesztését is.

Sorban megindultak az intézet saját kiadványai, sorozatai. Az 1970-ben alapított *Documentatio Ethnographica* fordítások és archív jellegű nyomtatott szövegek kiadására jött létre. Fontos sorozatok a *Folklor-archívum*, a *Ciganisztikai tanulmányok*, a *Folklor és tradíció*, az *Életmód és tradíció*, az *Occasional Papers in Anthropology*, a *Magyar etnológia*, a *Kultúraelmélet és nemzeti kultúrák* és az *Előmunkálatok a magyarság néprajzához*.

Az intézet azzal a céllal jött létre, hogy egy-egy nagyobb feladat köré szervezze az Oktatási Minisztériumhoz tartozó egyetemi tanszékeken, a Művelődési Minisztériumhoz tartozó Néprajzi Múzeumban és az egykori megyei tanácsokhoz tartozó vidéki múzeumokban dolgozó etnográfusokat és folkloristákat. Nagy vállalkozásait (*Magyar Néprajzi Lexikon*, *Magyar Néprajzi Atlasz*, *Magyar Néprajz* című kézikönyvek) a szakma legjobb művelőinek bevonásával, szerkesztői, szerzői közreműködésével valósította meg. Kiadványai, konferenciái hozzá-

járuktak a hazai kutatók elméleti-módszertani tájékozódásához, új kutatási célok, témák, rendező elvek megfogalmazásához. Jól ellátta a szak nemzetközi képviselését, s abban máig jelentős részt vállal. Az általa szervezett konferenciák társszervezői között ott találhatók az MTA társintézetei, a Magyar Néprajzi Társaság, esetenként országos és vidéki múzeumok, továbbá a különféle szakágak nemzetközi hátterét képező társaságok is. Kezdetől fogva jelentős szerepet vállalt a néprajztudomány eredményeit ismertető közművelődési tevékenységekben, például a Magyar Rádió *Kis magyar néprajz* című, már több mint ezer adást megélt sorozatában és még számos rádiós, televíziós műsorban.

Kiadványok

A tervek közül elsőként az ötkötetes *Magyar Néprajzi Lexikon* (1977–82) valósult meg. Ez a lexikon volt az intézet első olyan eredményes vállalkozása, amelynek létrejöttéhez sikerült az egész néprajztudományt mozgósítania. A több mint 50 ezres példányszámot elérő lexikon a szaktudományon kívül is elősegítette a folklór, az etnográfia jelenségeinek és fogalmainak értelmezését.

A másik nagy, befejezett összegzés a kilenckötetes *Magyar Néprajzi Atlasz* (MNA) (1987–1992). Az összességében 634 térképlapot tartalmazó mű kiadására a térképek elkészülte után közel húsz évig kellett várni. Az egész magyar nyelvterületen elvégzett adatgyűjtésben a szaktudomány szinte valamennyi művelője közreműködött. Az eredmény: 200 témát tartalmazó, 1600 felgyűjtött füzetben több millió adat, 22 000 fotó, 8000 vázlatrajz. A térképlapok főként a 19–20. század fordulójának néprajzi állapotát idézik.

Az MNA nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi kutatást is szolgálja. Tematikailag és módszerében igazodik a szerkesztésekor már összehasonlítási alapul szolgáló lengyel, orosz, svájci, német néprajzi atlaszhoz, abban a reményben, hogy kompatibilis lesz az akkor még készülő osztrák, jugoszláv és szlovák vállalkozásokkal is. Az időközben bekövetkezett számítógépes forradalom még közelebb hozta az eredeti terveket: az intézetben 1998-ra elkészült az MNA térkép-anyagának számítógépes kódolása is.

1966-ban újra felvetődött az új összefoglalás, a *Magyar Néprajz* terve. Az intézet a *Magyar Néprajz* előmunkálataként kezelte a lexikont, az atlaszt és a készülő folklórkatalógusokat. Az előmunkálatok azonban még így is elégtelennek bizonyultak, és az 1970-es évek végén úgy tűnt, hogy az akkor már 25 éve tervezési szakaszában lévő új *Magyar Néprajz* soha nem valósul meg. Az 1980-as évek közepén – a nagy generáció részleges távozásával – egy újabb történeti-összehasonlító szemléletű koncepció megfogalmazásával, valamint a szerkesztő-

és a szerzőgárda újraszervezésével megtörtént a kézikönyv munkálatainak újraindítása. Azóta a *Magyar Néprajz* terve nagyobb részben meg is valósult. Eddig a *Népköltészet* (1988), a *Népzene, néptánc, népi játék* (1990), a *Népszokás, néphit, népi vallásosság* (1990), a *Kézművesség* (1991), az *Életmód* (1997) és a *Társadalom* (2000) kötetek láttak napvilágot. Belátható távolságban (2001) van a *Gazdálkodás* című kötet megjelenése is.

Befejezéséhez közeledik a folklór néhány nagy műfajkatalógusának munkálata. A legteljesebb az 1984–92 között 11 kötetben megjelent *Magyar népmese-katalógus*. Ehhez kapcsolódik a katalógus kéziratárából számítógépre vitt 21 000 tételes adatbázisból készült, *A magyar népmesék összefoglaló bibliográfiája* című kötet (1999).

Mintegy két évtizeden át az intézet kiemelt tervmunkájaként készült *A magyar néprajztudomány bibliográfiája*. Ennek három vaskos kötete meg is jelent Sándor István szerkesztésében. A tervezett sorozat további kötetei (Kovács Zoltán és Halasy Márta munkája) azonban nem jutottak el a kiadásig. A bibliográfiakészítés feladata az 1990-es évek elején átkerült a Néprajzi Múzeumhoz, az éves bibliográfiát pedig már 1971 óta a Néprajzi Múzeum és a Magyar Néprajzi Társaság közösen adja ki.

Koncepciók, tematikai változások

Az intézet alapításakor a néprajzkutatást elsősorban a történeti Magyarország iparosodás előtti paraszti kultúrájának dokumentáló szemléletű vizsgálata jellemezte. Az alapítók – maguk is a tradicionális folklór és etnográfia neves kutatói – a nyelvészeti, filológiai jellegű szövegorientáció, a történeti, művelődéstörténeti, művészettörténeti, földrajzi szemlélet képviselőiként elsősorban az elmúló paraszti világ tárgyi és szellemi hagyatékának leírását, rendszerezését, tipologizálását, összehasonlító-történeti elemzését tekintették feladatuknak.

Amint elérkezett az idő a paraszti kultúra összefoglaló megírására, a néprajztudomány története is az érdeklődés előterébe került. Az Ortutay által szerkesztett sorozatokban (*A magyar néprajz klasszikusai*, *A múlt magyar tudósai*) megidézték a 18–20. század népélettel foglalkozó tudósait, elemezték életművük jelentőségét, és több kötet dolgozta fel a néprajztudomány, különösképpen a folklór szerepét, helyzetét.

Az 1970–80-as évek fordulójától – miközben folytatódtak a nemzeti kulturális örökség részét képező témákkal kapcsolatos kutatások is – a hagyományos paraszti kultúra átalakulása új témákat vetett föl. A változások következtében jelentősen átalakult az intézetben művelt szakágak arculata. Mindez nem változ-

tatta meg az intézet eredeti profilját, hiszen a kutatások túlnyomórészt ma is a folklórra irányulnak, sőt 1990-ben szükségessé vált az egykori Folklór Osztály megosztása is Néphit és Népszokás, valamint a szövegfolklór vizsgálatára szorítókozó Népköltészet Osztályra.

A szövegfolklór területén folytatódott az alapvető folklorisztikai adatbázisok, így a *Népköltészeti kataszter* kiépítése, a balladák, mondák, népmesék katalogizálása. Sor került korábban elhanyagolt területek, például a 20. századi biblikus legendák feltárására, a történeti folklórnak a honfoglalás korára visszautaló emlékei értelmezésére is. A *Magyar népmonda-katalógus* adatbázisa eredetmagyarázó és történeti mondákkal egészült ki. A 19. századi történelmi alakok megjelenését a recens folklórban modellként használták a paraszti történelemszemlélet vizsgálatában.²

A folklór számos kérdése képezte interdiszciplináris konferencia tárgyát, így a hiedelemrendszerek, a tér és idő problematikája, a mítoszok továbbélése, az erósz a folklórban, a komikum, a balladakutatás. A konferenciák eredményei jelentős kötetekben láttak napvilágot.

A proverbiumok elemzése – a kódex- és prédikációs irodalomban való alkalmazásain túl – reformkori megjelenéseivel, a képzőművészetben való megjelenítésükkel, a köznapi beszédben betöltött szerepének és más műfajokkal való kapcsolatának feldolgozásával bővült. A folklórszövegek értelmezését új alapokra helyezte a kora újkori európai és magyarországi paraszti szóbeliség és írásbeliség vizsgálata, amely a francia *Réseau d'histoire de livre*-hez és egy hasonló jellegű kölni programhoz kapcsolódik. A szövegfolklór-kutatás új témák felé is nyitott (például a 18. századi halotti búcsúztatók, recens falusi kántorbúcsúztatók). Létrejött az intézetben egy gyermekköltészeti gyűjtemény is. A cigány mesék közreadását szolgálta a *Ciganisztikai tanulmányok* eddig kiadott kilenc kötete, és jelentős eredményeket hozott a hazai zsidó folklór kutatása is (*A hagyomány kötelékében*, 1989).

A néphit és a népszokások feldolgozásának történeti megközelítése ugyancsak új irányzatokkal bővült. Még az 1960-as években vetődött fel az *Országos néphittopográfia* gondolata. A végül is a mintegy 100 településről származó közel 15 000 adat nem egy atlasz, hanem a *Néphit-archívum* alapját képezi majd. Ebből az archívumból nő ki napjainkban *A magyar néphit enciklopédiája*. A témán belül szükségessé vált *A magyar mitológia motívumai*, illetve a *Vallási motívumok* adatbázisának és mutatójának elkészítése is.

A néphit bizonyos elemeinek értelmezéséhez is új szempontokból közeledtek az intézet kutatói. Az Institut für Österreichische Geschichtsforschung és az École Normale Supérieure kutatási programjához kapcsolódva megindult a 16–18. századi magyarországi boszorkányperek adatbázisának mentalitástörténeti elem-

² Ezt a témát főként a *Történelemismeret és emlékezet* címmel rendezett konferencia taglalta (1998).

zése. Idekapcsolódik a kelet-európai boszorkányhiedelmek, boszorkánytípusok, a sámánizmus és a boszorkányság, valamint a magyar boszorkányság hiedelemrendszerének és európai kapcsolatainak feltárása. A néphit *álom-látomás-extázis* jelenségeinek, az élők és holtak, a halál és túlvilág képének magyarázatához a pszichológia, a vallástörténet értelmezési lehetőségeit is segítségül hívták.

A *Folklór és tradíció* című – 1984-ben indított, idáig 7 kötetet megért – sorozat az egykori jugoszláviai és a szlovák folkloristákkal együtt a hagyományos műveltség továbbélését és a kortárs folklorisztika irányzatait vizsgálta. Hasonló vizsgálatok alapját képezheti majd a Kárpát-medence népeinek készülő szokásarchívuma és a kalendáriumi szokások katalógusa is.

Az 1973-ban indult, ma 19. számánál tartó sorozat, a *Folklór Archivum*, a hazai és határon túli, közöttük amerikai magyaroknak az emberi élet fordulójához kapcsolódó hiedelmeit közölte. Sor került az átmeneti rítusokhoz, a születés, házasság, halál szokásrendszeréhez fűződő tilalmak szövegeinek összegyűjtésére, és a tiltások analízise révén magának a tabu fogalmának meghatározására, értelmezésére is.

Az eurázsiai, Urál környéki népek mitológiája és folklórja, a távol-keleti és az amerikai sámánhit múltja és jelene is témája az intézeti háttérrel működő hazai és nemzetközi sámánizmuskutatásnak. Ezt dokumentálta az *International Society for Shamanistic Research* Budapesten rendezett konferenciája (1993) mintegy 100 résztvevővel a világ minden tájáról. Orosz–finn–magyar együttműködésben készül az *Encyclopédia of the Uralic Mythologies*.

A parasztság *anyagi kultúrájának* az intézetben folyó vizsgálatai – az egyes résztemák, mint a burgonya magyarországi története vagy még inkább a gazdálkodás ágazatainak monografikus feldolgozásai – megrajzolták a paraszti gazdálkodás teljes körképét. A gazdálkodás környezete, vagyis a település, a határ és a határhasználat, a rétgazdálkodás, a földművelés, erdőgazdálkodás módok, a magyar állattartó kultúra korszakai, a halászat, vadászat regionális és etnikai változatai mindvégig az érdeklődés előterében voltak. A téma kutatói például a borkultúra, a szőlészet délkelet-európai és keleti kapcsolatait, az alföldi paraszti szőlőművelés és borkészítés történetét és a hazai gyümölcstermesztés korszakait vizsgálták.

Intézeti eredményként született meg a *Néprajzi Lexikon* melléktermékeként a magyar nép táji, történeti tagolódásának lexikális áttekintése. Ezt a feldolgozást egyes kistájak, például Medvesalja, Bódva völgye, Bodroghöz etnogeográfiai jellemzőinek feltárása, nagyobb kulturális régiók, így Erdély, a Felföld, a Palóc-föld, a régi Abaúj-Torna, Gömör-Kishont vármegye természeti és nyelvi határainak és anyagi kultúrája jellemző jegyeinek vizsgálata egészítette ki.

Az intézet fontos feladatai közé tartozik a középkori és újkori paraszti népeség örökségének, így a lótarás, fogatolás, halászat, táplálkozási szokások történeti formáinak rekonstrukciója. Ezek mellett azonban törekszik a *parasztkultúra*,

populáris kultúra és a központi irányítás, valamint az elit kultúra összefüggéseinek feltárására. Ennek jegyében szélesebb európai háttérrel, az International Commission for Research into European Food History támogatásával folyt a táplálkozástudomány. Mára kirajzolódott a hazai táplálkozástudomány, táplálkozás-szervezet regionális és történeti rendszerei. Az intézet jelentős konferenciákat rendezett a népi építészet, a táplálkozás, a közlekedés–szállítás tradicionális formáiról és történetéről a közép- és kelet-európai térségben.

A kutatások történeti szempontú elmélyülését jelzi, hogy az Anyagi Kultúra Osztály 1982-től Történeti-néprajzi Osztály néven működik. A korábbi témák mellett hangsúlyosabbá vált a parasztság, a kézművesség és a mezővárosi polgárság életformáját, tevékenységét és magatartását tükröző, 17–19. századi írott források feltárása. Az egyházkormányzati iratok, egyházlátogatási jegyzőkönyvek közreadásával az egyháznak, a főnemesi családok hagyatéki és gazdasági iratainak kiaknázásával a nemességnek a népi kultúrára gyakorolt hatását mérték fel. A szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények segítségével a szőlőhegy fizikai és jogi különállását, a szőlőhegyi közösségek működését, e törvények alapján a 17–19. századi szokásjog és írásbeliség viszonyát elemezték a kutatók. A különféle mesterek ár- és bérlimitációinak adataival pedig közelebb jutottak a népi kultúra és a közkultúra viszonyához, a 16–19. századi falusi és mezővárosi életkörülmények rekonstrukciójához.

A legjelentősebb változás a *társadalomnéprajzi* kutatásokban következett be. A kutatás középpontjába az utóbbi időben a tradicionális kultúra átalakulását befolyásoló társadalmi változások kerültek, azaz a parasztság életmódjában, gazdálkodásában a kontinuitás, illetve a változás folyamatának, a társadalmi mobilitásnak és a kulturális rétegződésnek a feltárása, továbbá vizsgálják a kutatók a hagyományos kultúra feléledését, legújabb kori alkalmazásainak lehetőségeit. A téma- és módszerváltás nyomán követhető az intézeti évkönyv, a *Népi kultúra – Népi társadalom* tematikus köteteinek tartalmában is, továbbá az *Életmód és tradíció* című sorozat nyolc kötetének tematikájában is.

A magyar falu átalakulásának leírása, a *jelenkutatás*, a kezdetek óta szerepelt az intézeti tervekben. A társadalmi antropológia felé nyitott néprajzi szemlélettel mérték fel a falusi társadalom átalakulását Varsányban, Nógrádsípeken, és követték nyomon az erkölcsi értékrend és magatartásformák átalakulását Zsombón, valamint az Őrségben. A kutatások alapkérdése volt a tradicionális társadalom osztály- és rétegtagozódásának, foglalkozási és korcsoportjainak felmérése, valamint hogy ezek miként reagáltak az átalakuló falusi gazdálkodási lehetőségekre.³ Egy-egy konkrét átvilágítás tárgyát képezte a szokolyai falusi életkörülmények átalakulása vagy a

3 *Ethnic traditions, classes and communities in Hungary*. Budapest, 1996.

zsombói szakszövetkezeti tagok gazdaságainak szerkezeti változása, továbbá egy kényszerpályára került alföldi mezőváros, Kisújszállás mentalitásának változása.

Termékenynek bizonyult a társadalmi kapcsolathálók természetének és működésének vizsgálata, amelynek eredményeit a *Life History as Cultural Construction* című konferencia (1987), majd több kötet dokumentálta. Egy másik, az egész nemzeti kultúrát áttekintő kutatási irány és kiadványsorozata (*Kultúraelmélet és nemzeti kultúrák*) a hagyomány és hagyományalkotás folyamatával és azokkal a népi kultúrában gyökerező jelenségekkel foglalkozott, amelyek a magyar nemzeti kultúra szimbólumrendszerébe iktatódtak. Ez a néprajzi-antropológiai vizsgálat az MTA és a Svéd Humán és Társadalomtudományi Kutatási Tanács (HSFR) támogatásával két svéd–magyar konferenciát és nemzetközi figyelmet keltő publikációkat eredményezett. A *Népi kultúra és nemzettudat* című konferencia (1989) és kötete (1991) napjainkig inspirálja a kérdéskör hazai kutatóit.

Az identitás kifejezési lehetőségeivel más vizsgálatok is foglalkoztak. A kelet-közép-európai országok nacionalizmusában a 19. században például a viseletek kaptak szimbolikus szerepet egy vizsgálat szerint. A közelebbi múltban az anyaországba visszatelepült pusztavámi németek és bánáti bolgárok identitásváltozását követték nyomon. Megfigyelték a szülőföldjükön kisebbségbe kényszerült kalotaszegi, Zobor vidéki magyarok, moldvai csángók, horvátországi szóránymagyarság identitás- és hagyományörző lehetőségeit is. Az etnikus és lokális öntudat összefüggéseit a nagykunok példáján mutatták be.

Bodrogi Tibor a nyugati etnológusok munkáinak fordításával és interpretálásával új szemléletet ismertetett meg a hazai etnológusokkal. Az ő etnológiai kutatásainak eredményeire építve, az intézet 1986-ban állította fel az Etnológiai Osztályt. Munkatársai újraindították a magyar kutatóknak az első világháború következtében abbamaradt délkelet-ázsiai, óceániai és afrikai terepmunkáját. A politikai viszonyok miatt több mint 50 éve elzártan élő indokínai hegyi törzs, a bru nép kultúráját, sámánizmusát, gyógyító gyakorlatát tanulmányozták, és a ruandai tua-pigmeusok, valamint a kelet-afrikai kikujuk körében végeztek antropológiai megfigyeléseket. A kenyai etnológiai terepmunkát az Institute Française des Recherches en Afrique (Nairobi) tette lehetővé. Az osztály megalakulásakor indított *Occasional Papers in Anthropology* és az 1994-ben alapított *Magyar Etnológia* sorozat a hazai etnológiai kutatások fontos fóruma lett.

Az említett kutatásokkal párhuzamosan folytatódott a magyar etnogenezis folyamatának rekonstrukciója és az iráni, török, észak-kaukázusi népek és a sztyeppe-i vándorlása során velük érintkező magyarok tradicionális kultúrájának vizsgálata. Az etnológiai kutatások jelentős hányada azonban a magyarsággal rokon obi-ugorok körében folyt. Az osztály egyik munkatársa, Schmidt Éva az északi osztjások kisebb tájcsoportjainak nyelvjárását, elhelyezkedését vizsgálja,

az 1930-as évek rekonstruált életmódját, társadalomszervezetét és hitvilágát rögzíti. Célja a Reguly- és Pápay-féle szöveggyűjtések kiegészítése, értelmezése. Eddig közel 3000 oldalnyi obi-ugor szöveget, verssort jegyzett föl, többet, mint az összes magyar, finn, orosz, német kutató közel két évszázad alatt.

Az infrastruktúra fejlődése

Az intézet 1967-ben néhány szobával kezdte meg önállósult életét, a kutatói létszámnak megfelelő területhez csak 1969-ben jutott hozzá. Ugyanakkor jött létre az intézet könyvtára is, amely ma közel 69 000 kötetes állományával a szak egyik legnagyobb gyűjteménye. Az Adattár 1976-ban létesült több részleggel. Kézirattárát az alapítás óta az intézet és a szakma tudós kutatóinak gyűjtései, hagyatécai mellett évről évre új kéziratos, archív anyagok, szövegek gazdagítják. A Fotógyűjtemény több mint 53 000 fotót és a mintegy 11 000 ezer diapozitívot őriz, többségében magyar nyelvterületről, de jelentős a vietnami, afrikai, szibériai terepmunkából származó felvételek száma is. A Videotárban található filmek és videokazetták a kutatók forgatókönyve alapján vagy közreműködésükkel készültek. A Hangarchívum nagy részben hazai apokrif szövegeket, délszláv és obi-ugor gyűjtéseket tárol. Az Adattár önálló részlegét képezik a *Magyar Néprajzi Atlasz* kérdőíveinek archivált gyűjtőfüzetei. Az intézet könyvtára és adattára közgyűjteményként a szakma egészét szolgálja.

Az adminisztratív és kisegítő munkaerő hiánya mindvégig gondot okozott az intézet történetében. Az 1990-es években, az ismétlődő megvonások idején az intézet a technikai segéderő további leépítésére kényszerült, ezzel párhuzamosan azonban a tudománytámogatás új rendszerével, az akadémiai műszerpályázatok és egyéb pályázati projektek révén megindult az a folyamat, amelynek során létrejött az intézeti számítógéppark. Ettől fogva a folklór-műfajkatalógusok számítógépes adatbázisként fejlődtek tovább. Az akadémiai hálózat létrejöttével megvalósult az internet-hozzáférés, ezen belül az e-mail kapcsolat lehetősége is. Ugyanakkor a fotólaboratórium 1991-ben megszűnt, s ezzel az egyik alapvető dokumentációs módszer, a képi rögzítés háttérbe szorult.

Kiemelkedő kutatók, jelentős események

Ortutay Gyula (1910–78) fő kutatási területe a folklór, szűkebben a népmese és a népballada, valamint a szájhagyományozó műveltség volt. A modern magyar folklorisztika megteremtőjeként a folklóralkotások létrejöttének társadalmi és

lélektani háttérét vizsgálta. Vezetésével készült a *Magyar Néprajzi Lexikon*, az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény*, s több más sorozat szerkesztője is volt. A néprajztudomány hazai és nemzetközi szervezeteiben számos vezető tisztséget töltött be. Alelnöke volt az International Society for Folk Narrative Research-nek. A Finn és a Szicíliai Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjai közé választotta. Számos hazai és külföldi kitüntetés tulajdonosa. A jelentősebbek: Baumgartner-díj (1937, 1942), Pitré-díj (1962) és Herder-díj (1972), Állami Díj (1976), Akadémiai Aranyérem (1978).⁴

K. Kovács László a Néprajzi Múzeum etnológiai gyűjteményének megalapítása és a kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézetben, valamint a budapesti tanárszéken töltött tanári évek után, 1963-ban lett tudományos főmunkatárs. A magyar állattartással, földműveléssel, közlekedéssel és teherhordással kapcsolatos munkásságát a hazai szakterületen kívül főleg a német és finn néprajzi körökben értékelték, a Finn Akadémia tagjai közé választotta. A néprajzi filmezés úttörői között tartjuk számon. Másfél évtizeden át, 1971-ig szerkesztette az *Ethnographiát*.

Manga János (1906–77) a balassagyarmati Palóc Múzeum és a Népművelési Intézet igazgatójaként, majd a Néprajzi Múzeum főigazgató-helyetteseként eltöltött éveket követően, 1963-ban lett tudományos főmunkatárs, majd 1973-ig osztályvezető. Felvidéki és magyarországi szlovákok között végzett néprajzi gyűjtései során a magyar és szlovák szokásokkal, a népszokások interetnikus kapcsolataival foglalkozott. Különösképpen a katolikus népelet szokásanyaga, a pásztorművészet, a népdalok és népi hangszerek rendszerező leírásában ért el maradandó eredményeket.⁵

Diószegi Vilmos (1923–72) 1963-tól 1972-ig főmunkatárs, a Folklór Osztály első vezetője. Az ázsiai, szibériai népek hitvilágát tanulmányozta, hogy az összehasonlító etnohistóriai és etnogenetikai folyamatok néprajzi, nyelvészeti és művészeti elemzése révén közelebb jusson a magyar hitvilág honfoglalás előtti és utáni történeti rétegeinek feltárásához, értelmezéséhez. Nemzetközi elismertségét jelzi, hogy őt kérték fel az *Encyclopaedia Britannica* sámánizmus-szócikkeinek megírására.⁶

Bodrogi Tibor a Néprajzi Múzeum főigazgatói posztját követően 1969-től 1975-ig osztályvezető, 1976-tól igazgatóhelyettes, majd – mint említettük –

4 Tudománytörténeti jelentőségű levelezését, kéziratok énekeskönyv-gyűjteményét az Adattár őrzi.

5 Kéziratok szokásgyűjtésének cédulaanyaga és fotógyűjteménye az Adattárban került elhelyezésre.

6 Kéziratait, jegyzeteit, több mint 5000 oldalnyi hagyatékát az Adattárban elhelyezett Sámánarchívum őrzi.

igazgató. Óceánia, Indonézia szociálintropológiai, művészetetnológiai szemléletű kutatójaként írta be nevét a tudománytörténetbe. Az etnológia klasszikusainak, közöttük Morgan, Birket-Smith, Frobenius és Lévi-Strauss munkáinak fordításával erős hatást gyakorolt a hazai etnológiai kutatásokra. Az *Acta Ethnographica* szerkesztője volt. Az UNESCO Magyar Bizottságának és Kelet-Nyugati Albizottságának tagja, egy időben az ICOM (International Council of Museums) Magyar Nemzeti Bizottságának elnöke volt.⁷

Hofer Tamás a Néprajzi Múzeumhoz fűződő munkásságát megszakítva, 1980–92 között az intézet tudományos osztályvezetője, 1985–89 között igazgató-helyettese, az MTA Kulturális Antropológiai Bizottságának alapító elnöke (1980–89) volt. Az általa kezdeményezett – például a társadalmi kapcsolathálóok működésére és a népi kultúrában gyökerező magyar nemzeti kultúra szimbólumrendszerére vonatkozó – néprajzi-antropológiai vizsgálatok fellendítették az intézet és a társtudományok kapcsolatait. Az intézetben szerkesztette az *Ethnographiát* (1975–90), és ő indította el a *Népművészeti örökségünk* című sorozatot.

Ki kell még emelni Takács Lajos (1921–86) tudományos osztályvezető (1982–86) helyszíni gyűjtéseken és levéltári forrásokon alapuló, földműveléssel, irtásgazdálkodással kapcsolatos alapkutatásait és feldolgozásait. Hasonló jelentőségű Tárkány Szücs Ernő (1921–84) tudományos főmunkatárs a népi jogélet, szokásjog körében végzett kutatása és az e témakörben máig egyedülálló munkája, a *Magyar jogi népszokások* (1981).

A szövegfolklor területén Erdélyi Zsuzsanna mintegy 11 000 oldalnyi kéziratot és 416 kazettányi hangzó apokrif népiimádság-gyűjteménye hozott átütő sikert. A *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok* (1976) című kötetten a téma a közérdeklődés középpontjába került, gyűjtője, alkotója pedig 1983-ban Népművészeti Európa-díjat és a Munkaérdemrend arany fokozatát kapta, 1996-ban Pitré-díjjal jutalmazták.

Az intézet helye a tudományos életben

Az intézet napjainkban elismerten a szak első számú kutatóhelye. Rangját az MTA más társadalomtudományi intézeteivel való együttműködése is minősíti. Az együttműködés a Zenetudományi Intézettel, a Történettudományi, a Nyelvtudományi és egy időben a Szociológiai Intézettel volt szorosabb, ami közös programok, konferenciák szervezésében, pályázatokon való közös részvételben

⁷Hagyatékát, etnológiatörténeti kéziratait, ausztráliai, óceániai törzsi művészetekről készült gyűjteményeit, fotóit és könyvtárát az intézet őrzi.

is megnyilvánult. Elismertek az intézetnek az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályával, illetve a Magyar Néprajzi Társasággal közösen szervezett konferenciái.

Mint irányító intézmény, a mai napig helyet és támogatást ad a szak külföldet tájékoztató folyóiratának, az *Acta Ethnographiának*. Fenntartotta szerkesztői részvételét a *Demosban*, gondoskodik a referátumok megírásáról és fordításáról. Több mint két évtizeden át az *Ethnographiának*, a szak legjelentősebb hazai folyóiratának szerkesztése is az intézetben folyt.

Fennállása óta valamennyi egyetemi néprajzi tanszékkal szoros kapcsolatot tart fenn, amit az időnként megújított együttműködési megállapodások is szabályoztak. Az 1960–70-es években kutatási, publikálási, külföldi utazási lehetőségeit megosztotta az egyetemi oktatókkal. Az 1980-as években ezekhez közös OTKA-pályázatok, közös kiadványok társultak. Az 1990-es években a partneri viszony kiegyensúlyozottabbá vált, és új egyetemi tanszékek létesítése folytán megnőtt az igény munkatársainak az oktatásba történő fokozottabb bekapcsolódására. Az ELTE, a JPTE, a JATE vezető néprajzi oktatói közül többen eredetileg az intézet kutatói voltak.

Az intézeti háttérrel indított, a *megyék népművészeteként* emlegetett sorozat a megyei múzeumokban dolgozó kollégákat mozgósította. Hasonlóan jó az intézet és a központi múzeumok viszonya. Több főmunkatárs távozott az intézetből, s lett nagy múzeumok vezetője, pl. a Szabadtéri Néprajzi Múzeum (1986) és a Néprajzi Múzeum (1992) főigazgatója, illetve főigazgató-helyettese (1986), erősítve a múzeumokkal való együttműködést.

Az intézeti kutatók tudományos minősítése, szakmai presztízse és idegen nyelv-tudása lehetővé teszi részvételüket az akadémiai bizottságokban, tudományos minősítésben, az egyetemi szakok akkreditálásában, PhD- és habilitációs eljárásokban, és gyakran kapnak külföldi szakértői felkéréseket is. Jelentős arányban vesznek részt az MTA köztestületi munkájában, kapnak opponensi, lektori, szakértői, kuratóriumi felkéréseket. Közreműködnek a Magyar Néprajzi Társaság vezetésében (főtitkári, titkári, osztályelnöki, választmányi tag minőségben), és látnak el fontos megbízásokat az OTKA, az OKTK, a Nemzeti Kulturális Alap kuratóriumaiban. Az intézetből távozó kutatók főként a felsőoktatásban találnak helyet maguknak. A szak valamennyi vidéki egyetemi tanszékén, legnagyobb számban azonban az ELTE Folklór Tanszékén és Tárgyi Néprajzi Tanszékén oktatnak az intézet egykori munkatársai. Az utóbbi tanszék vezetését 1985–95 között Paládi-Kovács Attila látta el, aki jelenleg is vezeti az ELTE BTK Európai Etnológia elnevezésű doktori iskoláját.

Új feladat az 1990-es évek elején létrejött új egyetemi oktatóhelyeken a kulturális antropológia oktatása. Az ELTE Kulturális Antropológiai Szakcsoportja, a

Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszéke az intézet munkatársainak részvételével alakult meg és látja el feladatát. Az Etnológiai Osztály tagjai időnként az ELTE Finnugor Tanszékének és a történeti tanszéknek oktatómunkáját is segítik. Néhány munkatárs részt vállalt az École des Hautes Études en Sciences Sociales támogatásával az ELTE-re telepített *Atelier Franco-Hongrois* programban és a Közép-európai Egyetem (CEU) Department of Medieval Studies, valamint a University of California ELTE-n működő *Education Abroad* programjában.

Nemzetközi kapcsolatok

Az intézet hivatalos nemzetközi kapcsolatai 1990 előtt főként az MTA lehetőségei szerint alakultak. A Szovjetunió és a szocialista országok akadémiaival kötött csereegyezmények révén a kelet-európai akadémiai néprajzi intézeteivel formálódtak szorosabb szakmai kapcsolatok. Ez az időszak kedvezett nyelvrokonaink és a magyar etnogenezis kutatásának. 1975-ben intézeti háttérrel valósult meg a nemzetközi Finnugor Kongresszus Budapesten. 1985–90 között az intézet évente 4-5, 1991 óta évente 2-3 sikeres nemzetközi konferenciát rendezett. A Nemzetközi Kárpát–Balkán Bizottság magyar tagozatának hazai képviselőt szintén az intézet látta el. Az 1980-as években IREX-támogatással már magyar–amerikai, továbbá magyar–finn kutatási együttműködésre (terepmunkára, közös konferenciákra, kiadványokra) is lehetőség volt.

1990 óta megnőtt az igény a nyugati társintézményekhez fűződő kapcsolat szorosabbá tételére. A nemzetközi együttműködésben – az akadémiai egyezmények mellett – a személyes elismertség, a nyugati kapcsolatok kerültek előtérbe. A nagyobb külföldi pályázatok elnyeréséhez vagy konferenciákon való részvételhez szükséges, saját forrásból származó fedezet csekély; munkatársaink számos kongresszuson meghívott vendégként vesznek részt.

Hasznosnak bizonyult az intézet és a külföldi egyetemek között épülő együttműködés. Így alakult ki a *Laboratoire d’Ethnologie et de Sociologie Comparative* – (Université de Paris X, Nanterre) – és az intézet részvételével 1996–97-ben a *Balaton-program*. Más külföldi egyetemre is meghívták kutatóinkat vendégprofesszorként vagy szemináriumvezetőként, ilyen többek között a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem, az újvidéki, dublini és koppenhágai egyetem, a berlini Humboldt Egyetem, a finn University of Joensuu és a Jyväskyläi Egyetem, a zürichi Völkerkunde tanszék, a párizsi École des Hautes Études en Sciences Sociales, a bloomingtoni Indiana University.

A munkatársak kezdettől fogva részt vettek az UNESCO támogatásával Budapesten létrejött Európai Folklór Központ (1990) előkészítésében, majd működtetésében. Ez az intézmény – mint az európai paraszti hagyományokon alapuló folklórrendezvények bázisa – jelentős szerepet játszik a hazai folklór és folklorisztika nemzetközi ismertetésében és elismertetésében.

Az intézet a néprajzi tudományok egyetlen honi országos intézménye. Nemzetközi összehasonlításban is ritkaság, hogy az európai etnológia, a folklorisztika és a kulturális, illetve szociális antropológia művelői közös szervezeti keretekben működjenek. Ennek kölcsönös hasznát, a műhelyen belüli interdiszciplinaritás jótekonny hatását az elmúlt évtizedek már bebizonyították.

Az 1980–90-es évek fordulóján új tanszékekkel és szakalapításokkal erősödött a néprajzi tudományok egyetemi oktatása, s kialakult a tudományos kutatás többszatornás finanszírozási rendszere. Az akadémiai intézet számára ez azzal az előnnyel jár, hogy nem kell minden gazdátlan feladatot magára vállalnia, mint a megelőző évtizedekben. Az intézmények közötti munkamegosztás jegyében kölcsönösségen alapuló együttműködésre törekedhet mind a múzeumi, mind az egyetemi szférával.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KUTATÓINTÉZETEI

- Atommagkutató Intézet (*Kovách Ádám*)
Állatorvos-tudományi Kutatóintézet (*Mészáros János*)
Balatoni Limnológiai Kutatóintézet (*Heródek Sándor-Elekes Károly*)
Csillagászati Kutatóintézet (*Balázs Lajos*)
Filozófiai Intézet (*Horváth Pál*)
Földtudományi Kutatóközpont (*Marosi Sándor-Póka Teréz-Verő József*)
Irodalomtudományi Intézet (*Bodnár György*)
Jogtudományi Intézet (*Péteri Zoltán*)
Kémiai Kutatóközpont (*Vinkler Péter-Szépölgyi János-Tétényi Pál*)
Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézet (*Szabó Dezső*)
Közgazdaságtudományi Kutatóközpont (*Kovács János Mátyás-Koltay Jenő-Ványai Judit*)
Központi Fizikai Kutatóintézet (*Bartha László-Gadó János-Gyulai József-Janszky József-Jéki László-Lukács József-Szabó György-Tompa Kálmán-Vértesy Gábor*)
Mezőgazdasági Kutatóintézet (*Veisz Ottó*)
Művészettörténeti Kutatóintézet (*Tímár Árpád*)
Néprajzi Kutatóintézet (*Flórián Márta-Paládi-Kovács Attila*)
Növényvédelmi Kutatóintézet (*Gáborjányi Richard*)
Nyelvtudományi Intézet (*Kiss Lajos*)
Ökológiai és Botanikai Kutatóintézet (*Borhidi Attila-Galántai Miklós*)
Politikai Tudományok Intézete (*Balogh István*)
Pszichológiai Kutatóintézet (*László János*)
Régészeti Intézet (*Török László*)
Regionális Kutatások Központja (*Horváth Gyula*)
Rényi Alfréd Matematikai Kutatóintézet (*Csirmaz Erzsébet*)
Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóintézet
(*Strehó Mária-Szász Áron*)
Szegedi Biológiai Központ (*Chikán Ágnes*)
Szociológiai Kutatóintézet (*Tamás Pál-Tibori Tímea*)
Talajtani és Agrokémiai Kutatóintézet (*Várallyay György-Németh Tamás*)
Történettudományi Intézet (*Glatz Ferenc*)
Világgazdasági Kutatóintézet (*Inotai András*)
Zenetudományi Intézet (*Tallián Tibor*)

A Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézet-hálózata félszáz esztendő.

Az egyetemi oktatástól független kutatóintézetek tömeges alapítása a 20. századi tudományfejlődés eredménye. A 20. századé, amikor a kutatás a napi életfeltételeink újratermelésében és javításában – mind a technikai, mind az egészségügyi, mind a kulturális életkörülményeink újratermelésében – nélkülözhetetlenné lett. Nélkülözhetetlen, így kifizetődik a függetlenített főállású kutatók tömeges alkalmazása és adott célokra szerveződött kutatóintézetek létrehozása.

A századelőn mind az Egyesült Államokban, mind Európában kialakulnak a nagy kutatóközpontok. Európában a legismertebbek: a Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft (1911) és a francia CNRS (1939) kutatóhálózata. Magyarországon 1920 után alapítják az első kutatóintézeteket állami erőből, sajátos módon a társadalom-, mindenekelőtt a történettudomány területén. Ezt a természettudományok területén csak gyenge kezdemények követik – elsősorban a magánszférában. Az állami alapítású „tudományos nagyüzem”-et, amely a kor kultuszminiszterének, gróf Klebelsberg Kunónak volt az álma, majd paradox módon a szovjet rendszer valósította meg 1949 után.

A Szovjetunió a fejlett nyugati társadalmak termelési, katonai előnyét – tanulva a németek példáján – a tudományos kutatás intenzitásának erősítésével kívánta behozni. E célra kiterjedt kutatóintézet-hálózatokat hozott létre. Hasonló megfontolások vezették a szovjet megszállás alá került közép-kelet-európai államok tudománypolitikáját 1949 után. Közöttük a magyar tudománypolitikát is: nagy költségráfordítással, a már meglévő kis műhelyekre, kis kutatói közösségekre alapítva hoznak létre intézeteket. Egy részükben a közvetlen állami-hatósági feladatok teljesítéséhez szükséges alkalmazott kutatásokat folytatnak miniszterialis felügyelet alatt, másik részük alapkutatási célokkal az Akadémia felügyelete alá kerül.

Az akadémiai intézethálózat létrehozásának ideológiai-politikai céljait már elmosta a történelem (1990). A politikai-gazdasági változások, mindenekelőtt a tulajdonviszonyok megváltozása, az állami közalkalmazottakat sújtó társadalmi válság pedig megrázta mind a természet-, mind a társadalomkutató intézeteket. A századelőn már felismert alapelv azonban érvényes maradt a politikai rendszer leváltása után is: az intenzíven működtetett tudományos nagyüzem a közösség termelési és kulturális erő kifejtésének első számú segítője, modernizációs motorja lehet.

Így gondolkodott az Akadémia vezetése 1990 után, amikor a rendszerváltozás viharaiban megőrizte kutatóhálózatát. És ez az alapelv vezette az 1997-ben megindított intézetkonszolidációs programot, amelynek célja: az intézethálózatot a nemzetgazdaság, a nemzeti érdekek szolgálatában tartani; a piacgazdaság körülményeihez igazítani; megállítani a szétesést; megállapítani az államilag garantált kutatói létszámot, rendbe hozni az alapellátást, majd rendezni a kutatói béreket, korszerűsíteni a műszerellátottságot. És közben közös erővel korszerűsíteni a tudományos menedzsmentet...

Ennek a folyamatnak egyik része az a törekvésünk, hogy az intézetek készítsék el a maguk „önéletrajzát”. Mutatkozzanak be a kutatói közösségeknek, az oktatói és a termelési szférának. És egyben – mint minden önéletrajz közben teszi az ember – vessenek számot a maguk erejével, hiányosságaival, tennivalóival. Hogy magunk határozzuk meg, autonóm módon, korszerűsítéseink útjait, az új célok elérésének legeredményesebb módszereit.